

Bisztray Gyula: Színházi esték 1930—1940. Budapest, 1942. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 295 [1] l.

Tíz év a főváros prózai színházainak legközelebbi multjából; egyúttal tíz évgyűrű a budapesti színjátszás fájának másfél-százados törzsében. Bisztray a komoly és rátartós Magyar Szemle kritikusként járta a színházakat és jegyezte fel észleleteit, nem esetről-esetre, hanem a krónikás összefoglaló áttekintésével, évadvegi beszámolók alakjában. Ezzel az eltávolodással az értékelésben szembeesőközből lesznek az arányok, de ezzel jár együtt valami kiábrándultság is: a nagy fogadkozásokkal induló színházi munkaévek lezárultával melyikünk nem szokta felidézni Reviczky sorait: „Nincs semmi, amitől búcsúzni fájna, De soktól válni üdv nekem“? Bisztray néha már a mesterségétől is üdvnek érezné megválni: „Ha már az író nem bírja a kritikát, a színház nem helyez súlyt rá, a közönség pedig önhatalmúlag nagykorúsítja magát az illetéktelennek nyilvánított gyámkodás alól: ugyan bizony kinek és minek fárasszuk magunkat?“

És mégis: ezekre az évről-évre zaklatóbban jelentkező, önkínzó kérdésekre most, könyvének *egészével* minden kishitűséget elnémitő választ ad. A színházi kritikus a tulajdon lelkiismeretének parancsából áll kényes és hálátlan őrhelyén, mert ő még ismeri és átérzi a felelősséget az egyetemes magyar közműveltség javaiért, amelyekért a „színházi berkekben“ s — fájdalom — a nézőtéri széksorokban is egyre kevesebb az aggodás, sőt még a fogékonyág is irántuk.

Bohatóbb drámabírálatra ilyen sommázó tanulmányokban már nincs igen alkalom, még a legszámottevőbb művek is inkább csak mozaikdarabokká zsugorodnak az évadkép egészében. De Bisztray ritkán véti el a hangsúlyt: irodalmi finom minőségérzéke nem a névvarázs, nem is a pénztári siker serpenyőjére ügyel, az ő mérlegének nyelve a szellemi firmamentum örök csillagai felé mutat.

Harsányi Kálmánnak ugyanily című könyve az első világháborút követő restauráció éveinek színházi világát őrizte meg. Bisztray — majdnem pontosan csatlakozva hozzá — az átmeneti békekorszak leggazdagabb és legjobb színvonalú éveitől a második világháború zavarosába vezet. Könyvének hatalmas anyaga jórészt máris mintegy eltávolodott a történelemből, mely itt sem tanítómestere a jelennek: ezen a területen is az egyre megismétlődő hibák, balfogások, a tömegjelzés üzleti faggatásából származó örökös kikiklások világa tárul elénk. De ugyanakkor a jószándéknak, hozzáértésnek, igazi tehetségnek is legalább annyi jele és foganatja, mint bárhol az egyetemes európai színházkultúra kontinensén, melynek egy évszázad óta szerves része és nem méltatlan részese vagyunk.

Van Bisztray könyvének egy ilyen című fejezete: *Könyvek a színházról*. Ezt így vezeti be: „Kétszeres örömmel kell üdvözölni minden kiadványt, mely dramaturgiai irodalmunkat akként gyarapítja, hogy a számbeli növe-

kedés értékbeli gazdagodást is jelent.“ Az ő munkája kétségtelenül ebbe a csoportba tartozik.

Rédey Tivadar.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Kardeván Károly jegyzeteivel és magyarázataival. Bp., 1942. A Nógrádmegyei Madách Társaság kiadása. 232 l.

Kardeván kitűnő munkájának (*Az ember tragédiájának magyarázata*) ismertetése kapcsán folyóiratunkban (1935. 30. l.) fejezte ki bírálója, mennyire kívánatos lenne, „hogy ifjúságunk Az ember tragédiáját az ő kommentálásával ismerje meg“. Végre meg is jelent, hogy újszerű és biztos kalauz-ként vezessen végig Madách gondolatainak égbeszökő szirtjei és mély szakadékaik között. Könyvének beosztása és módszere követi az Alexander Bernátnál már beváltakat. De éppen Alexander majdnem félévszázadon át versenytárs nélkül álló és egész nemzedékek lelkébe sajátos Madách-arcot véső kommentálásával összehasonlítva tűnik ki mennyire szükséges volt ennek a könyvnek a megjelenése. Nem csupán tárgyi tévedéseket, a köztudatba átment félreértéseket igazít helyre, hanem egészségesebb, Madách gondolatainak megfelelőbb, s így igazabb magyarázatát nyújtja a tragédiának. Alexander filozófus lévén, akarata ellenére is egy eléggé zárt filozófiai rendszeren épült világnézettel közelíti meg Madách művét és azt eszerint magyarázza. Belehatol, de sokhelyütt a költemény gondolatai az ő világnézetének a tükréből már nem az eredeti tisztaságukban verődnek vissza, hanem azokban is saját filozófiáját látja megvalósulva. Kardevánnak talán könnyebb dolga volt. Mögötte állt Alexander és a magyarázatok egész sora. De így is nagy munka várt rá. Ebből, a mondhatni zürzavarból kiemelni a használhatót, a helyeset, s meglátni a mű folyton emelkedő gondolatainak láncolatából kisugárzó pesszimizmus mögött meghúzódó s az utolsó színben győzedelmeskedő optimizmust és Madách keresztény lelkiületét. Az egyes jegyzetekben és az egyes színek mögött helyetfoglaló magyarázatokban tömören, egyszerű okfejtéssel igazít el, bár azt hisszük néhány helyén a diákok számára még így is szükséges bizonyos tanári útmutatás. A második színbeli két fának a magyarázata, valamint a tizenharmadik szín 3703—3706. sorának a kifejtése nem egészen megnyugtató. Lehet, hogy így van, de mindig akad rajta valami rés, melyen átszüremkedő kétkedés az illetén magyarázatba nem akar belenyugodni. A tizenkettedik szín 3584—85. sorát: *Alomkép ne mozdulj! | Erezd kezemnek végzetes hatalmát*, mely elég nehezen érthető, egyáltalán nem magyarázza. Mindezek csak alig látható karcok a munka egészén, amelyben nincsen magyarázó önkény, mert mindenütt nagy áhítattal, azonosulási szándékkal közeledett *Az ember tragédiájához*, s nem saját gondolatának és filozófiájának megvalósulását akarta benne ünnepelni, hanem Madách gondolatai elé tárt ablakot.

Gerédy Rabán.

Lesi Viktor: A Frankenburg-féle Életképek. Debrecen, 1941. Szerző. 78 l. (Magyar irodalmi dolgozatok a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából.)

Amily hálás szerep jut az irodalmi élet szervezőinek a kortársak között, éppoly hamar tűnik le dicsőségük haláluk után. Maguk alig alkotnak, életművük a keret, amelyet a náluk tehetségesebbek érvényesüléséhez megteremtnek. A tehetséges alkotás leveti keretét, mint az épülő ház kemény

száradt pillérei a fából készült formát; egy-egy tökéletes vers, örökértékű novella szinte idegenül hat a régi folyóirat ócskaságai között, pedig első megjelenését éppen az elfelejtett folyóiratnak köszönhette. Frankenburg Adolf mellett is már-már közömbösen ment el az irodalomtörténet: hiszen saját művei a zsurnalisztika körébe tartoznak inkább, mint az esztétikai mértékkel mért irodalomba; csak mint folyóiratszerkesztő, fáradhatatlan irodalmi szervező érdemel figyelmet. Néhány újságcikkben, alkalmi visszaemlékezésen, emlékbeszéden kívül egyetlen alaposabb cikk foglalkozik az Életképek történetével.¹ Nemrégön összefoglaló tanulmány adott hangulatos képet a száz- esztendőös divatlap szerkesztőjének életéről és munkásságáról, de részlettanulmányok és előmunkálatok híján alig meríthette ki tárgyát.² Lesi Viktor értékezése az Életképeknek immár teljes történetét adja, helyes szempontok alapján, tudományosan használható alakban. Folyóirataink életét alig ismerjük, a szoros értelemben vett irodalmi lapok monográfiái is hiányoznak; még kevesebbet tudunk „divatlapjainkról“, amelyek pedig, Lesi helyes megállapítása szerint, a szabadságharcot előkészítő kor egy részének irodalmi képét híven visszatükrözik. A 40-es évek három divatlapjának, a *Pesti Divatlap*nak, *Honderű*nek és az *Életképek*nek egységes megismerése ad majd híven számot erről a képről; Lesi a hármas tagozású kompozíció egyik főalakjának vázolására szorítkozik. Frankenburg élettörténetének rövid összefoglalása után külön-külön fejezetben tárgyalja a Magyar Életképek szerepét nyelvünk szolgálatában, majd az Életképeket, mint az irodalmi és politikai haladás képviselőjét, Frankenburg megváltása utáni további sorát „a forradalom szellemi vezérei kezében“; ezután összefoglalóan ír az egykorú folyóiratokhoz való viszonyáról, méltatja íróit és meghatározza a divatlap jelentőségét a könyv- és a színbírálat terén. Befejezésül összeállítja a Frankenburg folyóiratában megjelent irodalmi értékű művek jegyzékét. Rövid, jellemző megállapításokkal dolgozik; talán túléágosan is kerüli a részletezést: így például a három divatlap közt folyt irodalmi s néha személyes vitáknak inkább csak a keretét mutatja be, mint a voltaképeni tartalmát. Az előmunkálatok hiányát a levéltári anyag szorgalmas felhasználásával pótolja. Sajnos, neki sem sikerült megállapítania, hogyan tarthatta fenn a Frankenburggal szövetkezett ellenzék az Életképeket Frankenburg Bécsbe helyezése után is, amikor ez a kormány kifejezett kívánsága ellen volt s amikor e kívánság teljesüléseért Metternichék anyagi áldozatot is hoztak. Hálásak lehetünk azonban az Életképek néhány álnéven író munkatársának azonosításáért, így különösen Vas Andor (Hazucha Ferenc) szerepének tisztázásáért, aki az Életképek színikritikusai között Lesi megállapításai szerint fontosabb helyet foglalt el, mint eddig tudtuk. Talán jobban ki lehetett volna emelni Frankenburgnak mint szerkesztőnek és hírlapírónak jelentőségét: az Életképek vegyes rovataiban megjelent apróbb cikkei a magyar zsurnalisztikai stílus megalapítói közé emelik az elfelejtett humorisztikus novellaíró! Az Életképek közönségszervező szerepe is részletesebb méltatást érdemelt volna. A 40-es évek legjelentékenyebb divatlapjának történetét, alapításának, fennállásának körülményeit feltárva, mégis érdemes munkát végzett ennek az úttörő folyóiratmonográfiának szerzője.

Dezsényi Béla.

¹ Goriupp Alice, M. Kvszle, 1927.

² Machatsek Lucia. Sopron, 1938.

Lékai Lajos: *A magyar történetírás 1790-1830*. Bp., 1942. 205 [1] l. (Ciszterci Doktori Ertekezések 83.)

A magyar történetírás első nagy korszakát, a XVIII. századot eléggé ismertük már elsőrangú feldolgozásokból. Annál inkább érezni lehetett már rég óta a következő korszak, a felvilágosodás és a romantika történetírásáról való ismereteink hiányosságát. Ennek a hiánynak pótlására, a Pray és Katona utáni történetírás történetének megírására vállalkozott a szerző értekezésében, amely nemcsak az anyag bőségét, hanem a tárgyban való biztonságot, a kritikai szempontok tisztaságát tekintve is, messze kimagaslik az átlagos doktori disszertációk köréből. Lékai szinte bibliográfiai teljességgel veszi sorra mindazokat a szerzőket és műveiket, akik bármilyen csekély mértékben is említésreméltók. Ismertetése azonban a bibliográfiai szempontokon túl nagy elmélyedéssel és világos látással állapítja meg egyrészt tudománytörténeti helyzetüket, másrészt az általános korszaklemben való részesülésüket. Ez az utóbbi annyival is fontosabb, mert a történetírás mély hanyatlásának kora a századforduló, amikor nem is annyira a tudományos, mint inkább a népszerűsítő történeti irodalom játszott nagyobb szerepet. A munkával szemben csak azt az egy kifogást emelhetjük, hogy szerkezete kissé laza (az első fejezet maga 90 lap!), erősebb tagolással, fejezetekre osztással sokat nyert volna, míg így az olvasó némileg elvész az anyagban. Hasonló, szerkezeti hiba, hogy pl. a forráskiadványok a segéd tudományok közt, a munka végén foglalnak helyet. A szerző nagy elmélyülését és jó érzékét tekintve, hasznos volna, ha ugyanilyen módon a kéziratban maradt történeti munkákat is feldolgozná később, mert ezek sokszor még a nyomtatásban megjelenteknél is érdekesebb képet ígérnek. *Csapodi Csaba.*

Ily. Hegedüs Sándor: *Lángelmék árnyékában*. (Tanulmányok.) Bp., 1941. (Singer és Wolfner.) 176 l.

Szerző ebben az érdekes kötetében tanulmányokat, főljegyzéseket közöl. Családi helyzete révén élete folyamán összeköttetésben volt az ország és a külvilág vezetőembereivel. Jókai Mór házában született s a mult század hetvenes és nyolcvanas éveiben családjá Jókaiékkal együtt lakott a stációutcai házban. Sokat hallott, látott ott Hegedüs, de közvetve hallott családjának tagjaitól is; helyesen tette, hogy emlékeit, hallomásait főljegyezte s így Jókairól, Petőfiről, Vörösmartyról, Aranyról, Madáchról, Mikszáthról, Eötvös Károlyról jórészt ismeretlen, de mindig érdekes adatokat tett közzé. Könyvében természetesen a legtöbbet *Jókai*val foglalkozik, első cikke az a tanulmány, amelyet a szerző angol nyelven az oxfordi egyetem meghívására olvasott fel. A kitűnő tanulmányt követi *Jókai és Gyulai* (a két nagy ember évődése), *Jókai rejtvénye*, *Jókai mint festő*, *Jókai — a kertész*, *A cigák regénye*, *Jókai amerikai kiadója* (Hegedüs ismerkedett meg vele egy óceáni gőzösön, ő hívta ide), *A holt költő szerelme*, mind kedves, értékes adalék Jókai életéhez. Három mulatságos közlemény szól Jókai nejről, *Laborfalvy Rózáról*, aki a Hegedüs-fiúk keresztanyja volt. A kötet további magyar irodalomtörténeti érdekű közleményei: *Apróságok Petőfi Sándor életéből*, *In memoriam* (ez is Petőfiről szól), *Vörösmarty szíve*, *Madách és Arany*. Két főljegyzés *Mikszáthra* vonatkozik: *Erettségi találkozó* (jelen volt, mikor Mikszáth találkozott volt iskola-társaival) és *A cigánynak is van esze* (Mikszáth egy élményét mondotta el

Malonyay Dezsőéknél). Két kiadatlan verset közül a *Vajda János és két verse* című közlemény. A két verset Hegedüs *Kisbaáni Kiss Ferenc* ügyvéd hagyatékában találta (egy Vajda-levéllal együtt). Ez az ügyvéd vitte Vajda János válópörét. A versek szerzősége kétségtelen. Irodalmi érdekűek a *Lagerlöf Zelmáról* és *Rudyard Kiplingről* szóló közlemények is. A kötet érdekes olvasmány, egy gazdag élet nemes irodalmi emléke. R. M.

Szibrik Ferenc: *Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig.* Kecskemét, 1941. Szerző kiadása. 71 l.

Hazánkban az angol nyelv iránti érdeklődés csak a XIX. sz. elején indult meg. Ennek több oka van. (Szoros magyar-német kulturális kapcsolat, a felvilágosodás késői elterjedése, földrajzi okok.) De már a XVI. és XVII. században református teológusok, majd magyar főurak jártak Angliában, később pedig angol utazók látogattak el hozzánk. Az angol nyelvnek hazánkban való elterjedésére különösen Széchenyinek volt nagy hatása. — A szerző ebben a gondolatmenetben mutatja be a kezdet nehézségeit, majd áttekinti a magyarországi angol nyelvkönyvirodalmat Komáromi Csapkés Györgytől (1664) Yolland Artúrig. Befejezésül ismerteti az angol nyelv szerepét a magyar iskolákban és az egyetemen. Megtudjuk ebből, hogy az angol nyelvnek 1886. óta van tanszéke a budapesti egyetemen. A jól felépített és kidolgozott értekezés tárgyilagosan megfelel kitűzött céljának. Az angol nyelv Magyarországon való késői elterjedését azonban az említettekén kívül mással is magyarázhatjuk. Anglia 1600-ig nem számít nagy hatalomnak; jelentősége körülbelül a skandináv államokéval ér fel. Eppen ezért eddig a magyarságot nem érdekelhette egy távol levő, nem nagyon jelentékeny államnak a nyelve. *Batizi László.*

Szauder József: *Faludi udvari embere.* Pécs, 1941. Szerző kiadása. 66 l.

Faludi prózai műveiről eddig azt tudtuk, hogy idegenből fordított erkölcsnemesítő munkák s jobbára csak választékos és népies stílusukat dicsértük. Hogy miért fordított efajta műveket, ezt nemigen kutattunk. Szauder József doktori értekezése ezeket a problémákat vizsgálja. Szerinte Faludit nem az egyre előretörő felvilágosodás fordította a régi udvari tan felé, hanem a lelke mélyén élő eszménykép indította arra, hogy az „udvari embert“ példaképpel felmutassa s e tan történetileg utolsó képviselője legyen. Kimutatja, hogy a fordított munkák kiválasztása és sorrendje Faludi szellemi érdeklődésének fejlődési fokait jellemzi. A Darrel-féle művek vezették Gráciánhoz, majd visszatért a ragyogó udvari tan világából egyszerű, de mély vallásos hitéhez. A szerző az európai udvari eszme, különösen az olasz irodalomban található megnyilatkozásai ismeretében kitűnően oldotta meg feladatát. Kár, hogy filológiai felfedezéseit nem tudta kellőképpen beépíteni dolgozatába. A kis munka szerkezete megsínyli a kétféleséget: a filológiát és az esszét. Külön adattárba kívánkozik Faludi három, eddig ismeretlen származású munkája eredetijének megállapítása. *A megszerzés a mostani világról* című s a *Nemes úrfi* hetedik közbeszédét Grácia Criticonjából, a hetedik Téli Éjtszakát (Párizs leírása) Charles Cottolendinek a St. Evremoniana-ban megjelent leírásából fordította. Néhány tipográfiai félszűrség, az utalások és a bibliográfia hiánya megnehezíti az eligazodást az egyébként kiváló dolgozatban. K.

Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. Magyar Irodalmi Ritkaságok 61. sz. Bp., 1942. Kir. Magy. Egyetemi ny. 16°. 79 l.

A Toldy Ferenc gimnáziumi önképzőköre névadóját megtisztelte egy kötetkével Vajthó László jólismert sorozatában. Toldy még ma, 67 évvel halála után is tisztázatlan fogalma irodalomtörténetünknek. E kis könyv is a Toldyval szemben fennálló égető adósságunkból törleszt le valamicskét. Lengyel Dénesnek, az önképzőkör tanárelnökének rövid életrajzi jellegű bevezetésében azt olvassuk, hogy a kiadórak nem is volt más célja. A prózai szemelvényeket ügyesen választották össze, bár az alig 50 lapnyi szöveg éppen csak ízelítőt ad Toldy sokoldalú munkásságából. A kis kötetnek jelentőséget Toldy ifjúkori verseinek összegyűjtése és újra nyomása ad Kozocsa Sándor közlésében, bevezető magyarázatával, felvilágosító jegyzeteivel. Érezhetjük e versekből a német anyanyelvű fiatalembernek a küszködését a magyar nyelvvel, de megérint bennünket a Vörösmartyt követő költő gyengéd romantikája, valamint Kisfaludy Károlynak, Kölcseynek és Kazinczynak a hatása is.

Berczik Árpád.

Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főurak és főpapok, nemesek és polgárok gyűjteményei.) Bp., 1939. Orsz. Széchenyi-könyvtár kiadása. 131 l.

A könyvtári viszonyok és az irodalmi műveltség összefüggése következtében Szarvasi Margit műve nemcsak a könyvtári szakemberek, hanem az irodalomtörténészek érdeklődésére is igényt tarthat. A magyar könyvtárügy virágkorát, a XVIII. századot mutatja be magánkönyvtárainkon keresztül; azt a századot, amikor a barokk lelkiség mindjobban a felvilágosodás felé hajlik. Magánkönyvtáraink terén természetesen a főpapi könyvtárak vezetnek, de a főúri könyvtárak sem maradnak el mögöttük. E két vezetőréteg mellett a középosztály, a nemesség is kiveszi a részét a könyvkultúrából, sőt már a harmadik rend, a polgárság soraiban is feltűnnek az érdeklődés jelei. Szarvasi Margit munkája komoly összefoglalást nyújt a század nagyobb magánkönyvtáráiról (Klimó György, Eszterházy Károly, Batthyány Ignác, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Széchenyi Ferenc); e könyvtárak közül a legtöbb még ma is létezik. Az irodalomtörténészeket főleg Csépan István könyvtárának részletes ismertetése érdekelheti. Bár a mű nem teljes és szívesen vettünk volna egy kis összehasonlítást a kor hasonló külföldi könyvtáraival, szakirodalmunknak mégis komoly nyeresége.

Galambos Ferenc.

Kállay Magda: Zrínyi Ilona a magyar szépirodalomban. Debrecen, [1942.] Városi ny. 107 [1] l. (Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. Tisza István tud.-egyetem magyar irod.-tört.-i szemináriumából.)

Történettudományunk mind a mai napig adós maradt Zrínyi Ilonának, a hőslelkű magyar asszony eszményképének hiteles forrásokra támaszkodó, részletes életrajzával. Ezt a hiányt csak némileg pótolja a nevéhez fűződő s a múlt században föllendült irodalmi érdeklődés, és a vele foglalkozó, korunkban oly divatos életrajzi regény. Kállay Magda szép stílusban megírt, gondos kutatás alapján összeállított dolgozata részletesen ismerteti a Zrínyi Ilonáról szóló és vele kapcsolatos szépirodalmat, s ezért hasznos útmutató mindazok

számára, akik erőt és hitet akarnak meríteni e nagy magyar asszony emlékezetes élettörténetéből.

Cs. Gárdonyi Klára.

Szalóky Mária: Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése, 1789. Bp., 1941. Danubia. 87 l.

Szerencsés gondolat volt Kármán és Markovich grófné levelezésének a kiadása. A magyar szentimentalizmus e szép fejezete, — a *Fanni hagyományai* írójának szerelme — e kiadás során a maga hűségében bontakozik ki előttünk. A rövid bevezető után példás filológiai rendben követi egymást a 67 levél, 45 a grófné és 22 Kármán tollából. A kiadó hűségesen lemásolta a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában található leveleket. Bár mind németnyelvűek, a tudományos célzatnak megfelelően nagyon helyesen nem változtatott az eredeti helyesíráson. De nemcsak a tudományos kutatást segíti elő ez a kiadás: minden levél előtt a terjedelmnek és a tartalomnak megfelelő bő tárgyi ismertetést kapunk s ez az irodalom kedvelőjét is közelebb viszi az irodalmi értelemben vett szentimentális szerelem megismeréséhez. Az első levél 1789. január 28-áról kelt, az utolsóé pedig ugyanennek az évnek augusztus 29-ik napjáról. Időben e néhány hónap közé szorul tehát irodalmunk e nagy szerelme. Mert az utolsó levél a grófné tollából két esztendővel későbből való s abban a nagy szenvedélyeknek már csak halvány emléke kísért. Örülünk e levelek sikeresformájú kiadásának és mindössze azt hiányoljuk, hogy a kiadó nem közölt bővebb tárgytörténeti adatokat a levelezésre vonatkozólag.

D.

Reisz Mihály: Gozdsu Elek. (1849-1919.) Bp., 1941. Szerző kiadása 31 l.

Néhány éven belül már a második doktori értekezés jelenik meg a századforduló egyik legérdekesebb írójáról, igaz, hogy e második értekezés szerzője nem látszik tudni az elsőről, *Szántó Erzsébet* munkájáról. Reisz Mihály ügyesen gyűjtötte össze mindazt, amit Gozdsuról megtudhatott s általában elég jó érzékkel elemezte Gozdsu műveit. Nem vette ugyan észre a *Félistenek* szecessziós jellegét s arra sem törekedett, hogy a Gozdsut érintő korabeli kritikákat bírálat alá vegye, irodalompolitikai és szellemtörténeti szempontból beállítsa és értékelje. Így lehet, hogy, kissé túlságosan támaszkodva a korabeli bírálatokra, — semmiféle fejlődést nem lát Gozdsu írói pályáján, holott legalább is három jelentős fejlődési fázist megkülönböztethetne. Úgy tetszik, hogy Gozdsu pesszimista, oroszos, borongó lelkialkata a mindenkori divatos filozófiai, világnézeti szemléletből kiemelte a vele megegyező, a neki tetsző elemeket: a *Köd* idején a züllés és pusztulás oroszos levegőjét, a *Tantalus*-ban és novelláiban a darwinista szemléletet, a *Félistenek*-ben a szecessziós művészetközpontiságot. Gozdsu stílusában is fölismerhető a változás, mely az irodalom alakulásának megfelelően *fejlődés* a Mérey-Horváth Károly ízü stílustól a *Tantalus* pontos realizmusán át a *Félistenek* felszabadultabb nyelvég.

Lovass Gyula.